https://doi.org/10.59849/2410-5600.2025.2.74

UOT: 82-3.512.162

Mərcan Hüseynova
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Bakı ş. İstiqlaliyyət küç. 26
e-mail: mrcnhuseynova@gmail.com

SÜLEYMAN SANİ AXUNDOVUN UŞAQ ƏDƏBİYYATI YARADICILIĞININ PROBLEMATİKASI

Xülasə

Məqalə Azərbaycan dramaturqu, nasir, maarifçi, uşaq ədəbiyyatının formalaşmasında müstəsna rola malik olan yazıçılardan biri – Süleyman Sani Axundovun zəngin irsinin tədqiqinə həsr olunub. Tədqiqat işində yazıçının əsərlərində uşaqların mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi, maariflənməsi və cəmiyyətə faydalı vətəndaş kimi yetişdirilməsi mövzuları təhlilə cəlb edilib. Məqalə müəllifi tərəfindən S.S.Axundovun uşaq ədəbiyyatı yaradıcılığında aparıcı xətt təşkil edən ədalət, mərhəmət, zəhmətsevərlik və humanizm ideyaları ətraflı öyrənilib. Yazıçının "Qorxulu nağıllar" silsiləsinin uşaq psixologiyasının incəliklərini nəzərə almaqla tərbiyəvi təsir gücünə görə seçildiyi diqqətə çatdırılıb. Azərbaycan nəsrinin qiymətli nümunələrinin müəllifi olan ədibin dövrün sosial-iqtisadi və mədəni problemlərini bədii şəkildə və ideya məzmun cəhətdən uşaqların dünyagörüşünə uyğun təqdim etməsi məsələləri hərtərəfli şərh edilib. Onun uşaqların mənəvi dünyası, həyatı və insanlığı sevməyi bacarmaq qabiliyyətini inkişaf etdirməyə yönəlmiş yaradıcılığında maarifçilik ənənələri ilə milli-mənəvi dəyərlərin sintezinin özünü aydın şəkildə göstərdiyi elmi cəhətdən əsaslandırılıb. S.S.Axundovun əsərlərinin yalnız bədii-estetik baxımdan deyil, həmçinin pedaqoji və psixoloji aspektdən qiymətli irs hesab olunduğu bir daha təsdiqlənib. Ədibin uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki orijinal fəaliyyətini əks etdirən yaradıcılığının problematikasını araşdıran bu tədqiqat işinin mövzusunun əhəmiyyət və yeniliyi nəzərə çatdırılıb.

Açar sözlər: *bədii ədəbiyyat, estetik fikir, pedaqoji dünyagörüşü, etik prinsip, humanizm*

Giriş

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf tarixində XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəlləri milli-mədəni dirçəliş və maarifçilik ideyalarının ön plana çıxdığı bir mərhələ kimi qiymətləndirilir. Bu dövr maarifçilik ideyalarının geniş yayılması, milli kimliyin qorunması və müasir pedaqoji prinsiplərin cəmiyyətə tətbiqi baxımından mühüm rol oynamışdır. Qeyd olunan mərhələnin xarakteristikasında maarifçilik hərəkatının yalnız böyüklər üçün deyil, eyni zamanda uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş ədəbi nümunələrin yaranmasına təkan verməsi ideyası üstünlük təşkil edir. Belə bir şəraitdə yazıçı və maarifçi Süleyman Sani Axundovun yaradıcılığı milli uşaq ədəbiyyatının təşəkkülündə mühüm mərhələ təşkil etmişdir. O, pedaqoji fəaliyyəti, publisistik məqalələri və bədii yaradıcılığı ilə uşaqların maariflənməsi, tərbiyəsi və milli özünüdərk duyğularının formalaşmasına xidmət etmişdir. Onun əsərləri təkcə ədəbi-bədii dəyərə malik deyil, eləcə də dövrün sosial, mədəni və milli-mənəvi problemlərinin bədii inikasına çevrilmişdir. Ədibin uşaq ədəbiyyatı yaradıcılığında əxlaqi tərbiyə, sosial problemlərin təzahürü, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və maarifçilik missiyası əsas problematik istiqamətlər kimi çıxış edir. Bu baxımdan, yazıçının uşaq ədəbiyyatı yaradıcılığının əsas problematikasının əxlaqi, sosial, psixoloji, milli-mənəvi və mədəni məsələlərin müasir baxış bucağında yenidən təhlil olunması mühüm aktuallıq kəsb edir.

Tədqiqatın məqsədi S.S.Axundovun uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki zəngin irsini təhlil etmək, əsərlərindəki ideya-problematikanı üzə çıxarmaqdır. Bu məqsədə çatmaq üçün ədibin çoxaspektli pedaqoji və maarifçilik fəaliyyətini uşaq ədəbiyyatı ilə əlaqəli şəkildə araşdırmaq, əsərlərində mənəvi-əxlaqi dəyərlərin təzahürünü müəyyənləşdirmək, "Qorxulu nağıllar" silsiləsinin pedaqoji və psixoloji təsir imkanlarını təhlil etmək, sosial-ictimai problemlərin uşaqlar üçün nəzərdə tutulan mətnlərdə bədii əksini tədqiq etmək, o cümlədən yaradıcılığında milli və ümumbəşəri dəyərlərin sintezini üzə çıxarmaq vəzifələri uğurla yerinə yetirilmişdir. Məqalədə tarixi-ədəbi metod vasitəsilə yazıçının əsərləri dövrün ictimai-siyasi və mədəni mühiti ilə əlaqədə öyrənilmiş, məzmun analizində əsərlər ideya-məzmun baxımından təhlil olunmuş, komparativ təhlil metodundan istifadə etməklə Azərbaycan maarifçi yazıçıları və dünya uşaq ədəbiyyatı ilə müqayisəli yanaşma üzə çıxarılmış, pedaqoji-psixoloji interpretasiya metodologiyası əsasında əsərlərin uşaqların dünyagörüşünə təsir imkanları araşdırılmışdır. Əsərlərin ideya-məzmun aspektində öyrənilməsi, habelə Azərbaycan və dünya uşaq ədəbiyyatı kontekstində müqayisə edilməsi ilə yanaşı, onların ictimai-tarixi kontekstdəki əhəmiyyəti də dəyərləndirilmişdir.

Süleyman Sani Axundov XIX yüzilliyin sonu və XX əsrin başlanğıcında milli uşaq ədəbiyyatının inkişafında aparıcı simalardan biri kimi çıxış etmişdir. Müəllim və maarifçi kimi fəaliyyət göstərdiyi dövrdə uşaqların təlim-tərbiyəsinin cəmiyyətin gələcək inkişafı üçün strateji əhəmiyyət daşıdığını ön plana çəkmişdir. Onun yaradıcılığı uşaq psixologiyasının öyrənilməsi, mənəvi-əxlaqi tərbiyənin bədii ifadəsi və maarifçilik ideyalarının reallaşdırılması aspektində mühüm mərhələ təşkil edir [3]. Bir məqama da diqqət yetirək ki, əgər ondan əvvəl Azərbaycan uşaq nəsrində, əsasən, folklor nümunələri üstünlüyə malik olmuşdursa, S.S.Axundov yazılı ədəbiyyatda uşaq obrazlarını sosial-fəlsəfi problematik kontekstdə təqdim etmişdir. Onun pedaqoji baxışlarında maarifçilik ideyaları, müasir pedaqogikanın tələbləri və milli-mənəvi dəyərlərin qorunması da xüsusi yer tutur.

Publisistik yaradıcılığının təhlili göstərir ki, ədib uşaqlarda əxlaqi tərbiyənin yalnız məktəbdə deyil, həmçinin ailədə və cəmiyyətin bütün mühitində sistemli şəkildə aparılmasını zəruri hesab etmişdir. Onun müəllimlik fəaliyyəti, dərs vəsaitləri və pedaqoji məqalələri birbaşa uşaq ədəbiyyatı yaradıcılığı ilə sıx bağlıdır [5]. Bu baxımdan, yazıçının uşaq ədəbiyyatı yaradıcılığının bir növ pedaqoji nəzəriyyələrinin bədii ifadəsi kimi çıxış etdiyini vurğulasaq, yanılmarıq. Bu gün də onun əsərləri uşaqların mənəvi tərbiyəsi, vətənpərvərlik duyğularının inkişafı və sosial məsuliyyət hissinin formalaşması üçün aktualdır. Bu səbəbdən, ölkəmizin milli təhsil proqramlarında onun əsərlərinin yer alması təsadüfi deyil.

Yazıçının uşaq ədəbiyyatı yaradıcılığının əsas problematikası mənəvi-əxlaqi tərbiyə ilə sıx bağlılığı şübhəsizdir. Onun əsərlərində ədalət, doğruluq, mərhəmət, zəhmətsevərlik, vətənpərvərlik kimi müsbət insani keyfiyyətlər uşaqlar üçün nümunəvi şəkildə təqdim olunmuşdur. Eyni zamanda S.S.Axundovun uşaq ədəbiyyatı nəsrində cəmiyyətin sosial-iqtisadi və mədəni mühitinə xas olan sosial ədalətsizlik, yoxsulluq, savadsızlıq və milli gerilik kimi problemlər bədii təhkiyə vasitəsilə uşaqların baxış bucağından təsvir olunmuşdur. Bu yanaşma ədibin əsərlərində ictimai problemlərin yalnız müşahidə obyekti kimi deyil, habelə gələcək nəslin şüurunda formalaşdırılan əxlaqi və sosial dərslər kontekstində təqdim edildiyini göstərir. Bütün bu məqamlar təsdiq edir ki, onun əsas məqsədi uşaqlarda sosial məsuliyyət hissi oyatmaqla cəmiyyətin problemlərinə biganə qalmamağa çağırmaqdan ibarət olmuşdur.

S.S.Axundovun uşaq ədəbiyyatı yaradıcılığında xüsusi yer tutan "Qorxulu nağıllar" silsiləsi pedaqoji və psixoloji baxımdan əhəmiyyətlidir. Bu nağıllar vasitəsilə yazıçı uşaqlara insanın mənfi əməllərinin nəticələrini, tənbəllik, yalan, haqsızlıq və qəddarlığın gətirdiyi faciələri aydın şəkildə göstərmişdir [4]. Əsərlərdə qorxu elementi yalnız uşaqların marağını artırmaq məqsədini daşımır, eləcə də tərbiyəvi təsir mexanizmi kimi çıxış edir. Məsələn, bəzi nağıllarda günahsız insanların əzabları fonunda ədalətsizliyin cəzasız qalmadığı göstərilir: *"Kasıb kəndli ailəsi acından əziyyət çəkdiyi halda, varlı və tamahkar qonşu onların imdadına yetişmək əvəzinə, əksinə, bir tikə çörəyi də əsirgəyirdi. Günahsız uşaqlar aclıqdan inildəyir, ana göz yaşları içində əl açıb kömək diləyirdi. Lakin xəsis və mərhəmətsiz adam öz anbarını qıfıllayaraq, "mənim malım özümə gərəkdir" deyirdi"* [1,

s.38]. Yazıçı hadisələrin gedişində göstərmişdir ki, belə ədalətsizlik və zalımlıq uzun sürmür: *"tamahkar qəfil bədbəxtliyə düçar olur, var-dövləti puç olur, cəmiyyət qarşısında rüsvay vəziyyətə düşür"* [1, s.40]. Bununla da müəllif oxucuya çatdırmışdır ki, günahsızların çəkdiyi əzablar boşa getmir, ədalətsizlik heç vaxt cəzasız qalmır, insanda ədalət və doğruluq dəyərləri önəm kəsb edir.

Şübhəsiz ki, "Qorxulu nağıllar" silsiləsi S.S.Axundovun yaradıcılığının zirvəsi hesab olunur. Bu əsərlərin mahiyyətində *"pis əməlin mütləq cəzası var"* prinsipi dayanır. Məsələn, "Tamahkar" hekayəsində hadisələrin mərkəzində insana xas mənfi xüsusiyyət – tamahkarlıq dayanır. Yazıçı göstərmişdir ki, maddi hərislik yalnız fərdin deyil, bütöv cəmiyyətin mənəvi tənəzzülünə səbəb olur. Bu, uşaqlara konkret ibrət dərsi verir: *"nankorluq və hərislik xoşbəxtlik gətirmir".* Qeyd olunan məqamı daha aydın təsəvvür etmək üçün "Tamahkar" əsərində belə bir dialoqa nəzər salaq: "*Qonşu: "Ay filankəs, bu qədər varı nə edəcəksən? Yeyib içmirsən, kasıblara da kömək etmirsən." Tamahkar: "Mənim varım mənimdir! Kimə nə pay verim? Qoy hamı öz ruzisini özü tapsın!""* [1, s.59]. Bu dialoq vasitəsilə müəllif tamahın, xəsisliyin və eqoizmin insanı mənəvi cəhətdən necə məhv etdiyini nümayiş etdirir. Axundov uşaqlara paylaşmağın, yardımlaşmanın və cəmiyyətə faydalı olmağın əhəmiyyətini öyrədir. Əsərdəki obrazlar sosial təbəqələr arasındakı fərqləri göstərməklə yanaşı, cəmiyyətin bərabərsizlik kimi problemlərinə də işarə edir.

Silsilədə qorxu elementi sırf didaktik funksiyanı gücləndirən vasitədir. Uşaq oxucu qəhrəmanların başına gələn fəlakətlərdən həyəcan keçirir, lakin nəticədə "yaxşı ilə pisi ayırmaq" vərdişi qazanır. Məsələn, "Yalançı çoban" əsərində qorxunun mənbəyi yalnız vəhşi heyvan deyil, həm də insanın məsuliyyətsiz davranışıdır. Bu isə uşaqlarda həm sosial məsuliyyət hissini, həm də nəticə ilə səbəb arasındakı əlaqəni dərk etmə qabiliyyətini gücləndirir. Çoban yalan danışaraq camaatı dəfələrlə aldadır. Nəticədə insanlar ona inanmağı dayandırır və həqiqi təhlükə zamanı ona kömək etmirlər. Bu əsər uşaqlara yalanın nəticələrini bədii ifadə vasitəsilə göstərir. Burada maarifçi-didaktik mesaj ondan ibarətdir ki, yalan yalnız başqalarına deyil, insanın özünə də böyük ziyan vurur. "Yalançı çoban" əsərində təqdim olunan dialoqlardan birində deyilir: *"Çoban: "Qurd gəldi, kömək edin, qoyunları yeyəcək!" Kəndlilər: "Yenəmi yalan danışırsan? Sənə artıq inanmırıq""* (Həqiqi canavar gələndə isə heç kəs ona kömək etmir) [1, s.73]. Bu motivdə müəllif yalanın ən böyük zərərinin insanın özünə dəyəcəyini göstərmişdir. Hekayənin didaktik mahiyyəti də, məhz uşaqların doğru danışmağa, dürüst olmağa istiqamətləndirilməsidir.

Ədalət, mərhəmət, dürüstlük, zəhmətsevərlik, dostluq və böyüklərə hörmət yazıçının nağıl qəhrəmanlarının davranış modelində əsas nümunələr kimi təqdim olunmuşdur [2]. Bu dəyərlər xalq ənənələrinin, habelə Avropa maarifçiliyinin ideyalarının sintezindən yaranmışdır. Onun əsərlərində uşaqların həyatında yalan danışmağın gətirdiyi fəsadlar, tənbəlliyin yaratdığı məhrumiyyətlər real obrazlar vasitəsilə göstərilir və uşaqları mənfi davranışların nəticələri üzərində düşünməyə sövq edir. Məsələn, "Ədalətli şah" nağılında ədalətli hökmdarın idarə etdiyi ölkə firavanlıq içindədir, zalım şahın hökm sürdüyü ölkə isə dağılır və xalq əziyyət çəkir. Əsərdə ədalət ideyası siyasi-ictimai müstəvidə uşaqlara çatdırılır. Burada dövlət idarəçiliyində ədalətin əhəmiyyəti, eləcə də cəmiyyətin rifahı üçün düzgün rəhbərliyin rolu vurğulanır: *"Vətəndaş: "Padşahım, qonşu ölkənin xalqı aclıqdan əzab çəkir". Şah: "Çünki onların başında zalım hökmdar var. Ədalət olmayan yerdə bərəkət də olmaz""*[1, s.85]. Dialoqda yazıçı ədalətin yalnız fərdi münasibətlərdə deyil, həm də dövlət idarəçiliyində mühüm rol oynadığını vurğulayır. Əsər həm uşaqlar, həm də böyüklər üçün maarifçi məzmun daşıyır.

Beləliklə, "Qorxulu nağıllar" silsiləsində hərəkətlərin nəticələri üzərində dayanan ibrət dərsləri verilmiş, uşaqlarda hadisələrə emosional reaksiya doğurmaqla yanaşı, yaxşı ilə pisi ayırd etmək bacarığının formalaşdırılmasına diqqət yetirilmiş, eləcə də hadisələrin təsvirində bədii dil sadə, anlaşıqlı və uşaqların təfəkkür səviyyəsinə uyğun seçilmişdir. "Qorxulu nağıl" silsiləsinin bir çox mətnində maarifin olmaması fəlakətlərin başlıca səbəbi kimi göstərilmişdir. Onun qəhrəmanları çox zaman sosial ziddiyyətlərin içində formalaşır. Onun məqsədi uşaqlara "ədalətsizliyə qarşı laqeyd qalmamaq" ideyasını aşılamaqdır. Bu xüsusiyyət onu Avropa maarifçiləri ilə yanaşı, Azərbaycan realistlərinin ümumi xəttinə bağlayır. Bu silsilə, eyni zamanda Azərbaycan uşaq realizminin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Yazıçının əsərlərində başqa bir vacib nüans uşaqlar üçün nəzərdə tutulan mətnlərdə sosial-ictimai problemlərin əks olunmasıdır. Təsadüfi deyildir ki, S.S.Axundovun əsərlərində kasıblıq, savadsızlıq, sosial bərabərsizlik, təhsildən məhrum uşaqların taleyi kimi mövzular xüsusi yer tutur. O, bu problemləri uşaqların dünyagörüşünə uyğun təqdim etməklə ədəbiyyata sosial-fəlsəfi dərinlik gətirmiş, həmçinin uşaqlarda humanist münasibətlərin formalaşmasına xidmət etmişdir. Kasıb ailələrin güzəranı, təhsil imkanlarından məhrum uşaqların taleyi və sosial ədalətsizliyi qələmə alınaraq, uşaqların dünyagörüşündə humanist və ədalətli münasibətlərin formalaşmasına təsir göstərmişdir. Onu da əlavə edək ki, ədibin bu yanaşması Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində realizmin inkişafında önəmli mərhələ təşkil edir.

Ədib əsərlərində dövrün sosial reallıqlarını uşaqların dünyagörüşünə uyğun təqdim etmişdir. O, kasıb təbəqədən olan uşaqların təhsil imkanlarından məhrum qalmasını əsas problem kimi qaldırmışdır. Məsələn "Qorxulu nağıl" əsərində belə bir dialoqa diqqət yetirək: *"Uşaq: "Ana, biz niyə heç nə yemirik?" Ana: "Oğlum, varlı qonşularımız bizə kömək etməz. Onların qapısına getmək də faydasızdır. Uşaq: "Bəs niyə bizə əl uzatmazlar? Biz də insanıq""* [1, s.92]. Bu əsərdə kasıblıq, sosial ədalətsizlik və biganəlik uşağın dili ilə təqdim olunur. Yazıçı uşaqların saf baxış bucağından istifadə edərək oxucunun vicdanına təsir göstərməyə çalışır. Burada sosial tənqid həm də humanist tərbiyə funksiyası daşıyır.

S.S.Axundovun uşaq nəsri yaradıcılığında milli-mənəvi dəyərlərin qorunması məsələləri də diqqəti cəlb edir. Onun əsərlərində ailə bağları, böyüklərə hörmət, dostluq və qarşılıqlı yardımlaşma ənənələri tərənnüm olunur. Məsələn, "Qoca və üç oğul" nağılında qoca ata üç oğlunu birlikdə yaşamağa, bir-birinə dəstək olmağa çağırır. Oğullar əvvəlcə ata sözünü dinləmir, nəticədə çətinliklərlə üzləşirlər. Bu əsər ailə birliyinin gücünü və ata öyüd-nəsihətinin dəyərini göstərir. Yazıçı, burada həm ailə dəyərlərinin qorunmasının vacibliyini, həm də böyüklərə hörmət kimi milli-əxlaqi prinsipləri vurğulamışdır. Bununla yanaşı, o, Avropa maarifçiliyinin təsiri altında müasir təhsil və tərbiyə prinsiplərini uşaqlara çatdırmağa çalışmışdır. Qeyd olunan iki istiqamətin sintezi onun yaradıcılığını həm milli, həm də ümumbəşəri miqyasda dəyərli edir.

Avropa maarifçiliyindən gələn rasionalist ideyalar yazıçının ədəbi irsində milli-mənəvi ənənələrlə qovuşur. Məsələn, uşaqların tərbiyəsində "doğru söz, əməyə hörmət və ədalət" prinsipləri xalq hikmətində, eləcə də Avropa pedaqoji ədəbiyyatında mühüm yer tutur. O, bu iki qaynağı birləşdirərək orijinal ədəbi sistem yaratmışdır. Məsələn, S.S.Axundov və digər maarifçi yazıçıların yaradıcılığını müqayisə etsək görərik ki, M.F.Axundzadə də onun kimi maarifçidir, lakin Axundzadə böyüklərə müraciət edir, S.S.Axundov isə uşaqlara yönəlir. N.Vəzirov və Ü.Hacıbəyli ilə müqayisədə isə qeyd edə bilərik ki, onlar satira vasitəsilə sosial problemləri açır, S.S.Axundov isə uşaq psixologiyasına uyğun didaktik üsullar seçir. Dünya konteksti isə Andersenin nağılları ilə müqayisədə demək mümükündür ki, onun əsərlərində uşaq təsəvvürü ilə poetika birləşir, S.S.Axundovda isə maarifçilik və pedaqoji realizm ön plana çıxır.

Yazıçının müəllifi olduğu nağıllar və hekayələrindəki emosional məzmun (sentiment) analizi göstərir ki, əsərlər təkcə ideya-məzmun deyil, eləcə də, güclü emosional təsir gücü ortaya çıxarır. Məsələn, "Tamahkar" nağılında dominant emosiyaları mənfi duyğular (qəzəb, nifrət, narazılıq), pozitiv elementləri əsərin sonluğunda ədalətin zəfəri və mənəvi təmizlənmə hissi, sentiment balansı isə 70% neqativlik, 30% pozitivlik təşkil edir. Beləliklə, əsərdə tamahkarlıq mənfi emosiyalar oyatsa da, uşaqlarda paylaşma və mərhəmət hisslərini möhkəmləndirən müsbət nəticəyə gətirir. "Qorxulu nağıl" əsərində dominant emosiyaları kədər, qorxu, ümidsizlik, pozitiv elementləri valideyn-uşaq sevgisi, mərhəmət duyğusu, sentiment balansını isə 80% neqativlik, 20% pozitivlik təşkil edir. Beləliklə, əsərdə kasıblıq və aclıq uşağın gözləri ilə təqdim olunduğuna görə emosional təsir gücü çox yüksəkdir. Oxucuda sosial ədalətsizlikdən doğan empatiya və məsuliyyət hissi oyadır. Bütün bunlar ədibin uşaq ədəbiyyatına xas "didaktik və tərbiyəvi funksiyanı" daşıyan üslubudur.

Təhlillər deməyə əsas verir ki, yazıçının əsərlərində ailə bağları, böyüklərə hörmət, dostluq və yardımlaşma ənənələrinin qorunmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bu cəhət onun yaradıcılığını sırf maarifçilik çərçivəsindən çıxararaq milli ədəbi prosesin tərkib hissəsinə çevirir. Ədibin nağıllarının dili sadə, süjet xətti isə dinamikdir. Bu xüsusiyyətlər əsərləri oxunaqlı etməklə yanaşı, psixoloji təsir

baxımından effektiv edir, uşaqlar üçün yalnız əyləncə məqsədi daşımır, habelə onların təfəkkürünü formalaşdırır. Onun irsi Avropa maarifçi uşaq ədəbiyyatının təsirini daşısa da, milli mühitə uyğunlaşdırılmışdır. Bu baxımdan, onun maarifçi-realistik uşaq nəsri Qoqol, Tolstoy, Andersen və digər dünya yazıçılarının pedaqoji məzmunlu əsərləri ilə müəyyən oxşarlıqlar göstərir. Ədibin nağılları sadəcə uşaqları əyləndirmir, o cümlədən onlara həyatın sosial, əxlaqi və mənəvi dərslərini öyrədir. O, sosial ədalətsizlik, tamah, yalan, mərhəmətsizlik kimi mənfi halları ifşa edir, bunun əvəzində ədalət, dürüstlük, mərhəmət və ailə birliyi kimi dəyərləri təbliğ edir.

S.S.Axundov irsindən təqdim etdiyimiz nümunələr göstərir ki, onun zəngin uşaq ədəbiyyatı yaradıcılığı yalnız bədii-estetik dəyər daşımır, habelə maarifçi və pedaqoji xarakterə malikdir. Onun dialoqları sadə dillə yazılsa da, dərin sosial və mənəvi problemləri əhatə edir, uşaqların dünyagörüşündə ədalət, dürüstlük, birlik və mərhəmət kimi dəyərlərin formalaşmasına xidmət edir.

Nəticə

Süleyman Sani Axundovun uşaq ədəbiyyatı yaradıcılığının problematikası çoxşaxəli olub, pedaqoji, psixoloji, sosial, milli-mənəvi və mədəni aspektlərin sintezi əsasında formalaşmışdır. Onun əsərlərinin problematikası əxlaqi dəyərlərin tərbiyəsi, sosial-ictimai problemlərin bədii inikası, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, maarifçilik ideyalarının sintezi və uşaq psixologiyasına uyğun bədii formaların yaradılmasına əsaslanmışdır. Məsələn, "tamahkar" obrazı S.S.Axundovun əsərlərində tərbiyəvi funksiyanı daşıyır. O, uşaqlara mənəvi dərs vermək, pis əxlaqın nəticələrini göstərmək üçün tipik sosial obraz kimi təqdim olunmuşdur. Yazıçı göstərmişdir ki, tamah insanın həm mənəvi, həm də ictimai həyatını korlayır, dostluq və ailə münasibətlərini dağıdır, cəmiyyətdə ədalətsizliyə səbəb olur. Bu səbəbdən, uşaqların təfəkkürünə uyğun şəkildə bu mənfi obrazı təqdim etməklə, onlarda doğru-dürüst, təmiz və səmimi münasibətlərə meyli gücləndirməyə çalışmışdır. Beləliklə, yazıçının maarifçilik ideyaları çərçivəsində "tamahkar" obrazı cəmiyyətin mənfi tərəflərinin güzgüsü kimi çıxış edir. Bütün bunlar deməyə əsas verir ki, ədibin əsərləri Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının ideya-estetik istiqamətlərini müəyyənləşdirməklə yanaşı, gənc nəslin milli kimliyə sadiq, humanist və maarifçi ruhda formalaşmasına xidmət etmişdir. Bu kontekstdə, onun uşaq nəsrindəki realist yanaşması Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının ideya-məzmun və forma baxımından inkişafına ciddi təsir göstərmiş, Azərbaycan ədəbi və pedaqoji fikrində yeni mərhələnin əsasını qoymuşdur. Son olaraq fikrimizi belə bir ifadə ilə ümumiləşdirək ki, S.S.Axundovun irsi bu gün də uşaq ədəbiyyatı və pedaqogika sahəsində tədqiqat üçün, habelə pedaqoji psixologiyada emosional-intellektual inkişaf, sosial məsuliyyət hissinin formalaşdırılması və vətənpərvərlik tərbiyəsi istiqamətində aktuallığını qoruyur, müasir pedaqoji düşüncədə və dövrün təlim-tərbiyə prosesində vacib metodoloji baza, zəngin nəzəri və təcrübi mənbə rolunu oynayır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Axundov, S.S. Qorxulu nağıllar. – Bakı: Altun kitab, 2024. – 128 s.
2. Azərbaycan Milli Kitabxanasının rəsmi veb saytı: [Elektron resurs]. – URL: https://www.millikitabxana.az/
3. Əliyeva, T. XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan maarifçi realist nəsrin poetikası: filologiya üzrə fəlsəfə d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. dis-nın avtoreferatı. – Bakı, 2025. – 30 s.
4. Rüstəmli, R. Süleyman Sani Axundov - unudulmaz uşaq hekayələrinin müəllifi// Respublika. – 2024. – 3 oktyabr (№ 216). – S.11.
5. Talıbov, Y. Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir tarixi. – Bakı: Ünsiyyət, 2000. – 516 s.

Marjan Huseynova

Problems of Suleyman Sani Akhundov's children's literature creativity

Summary

The article is dedicated to the study of the rich heritage of Suleyman Sani Akhundov, an Azerbaijani playwright, prose writer, educator, and one of the writers who played an exceptional role in the formation of children's literature. In the research work, the themes of moral and ethical education, enlightenment, and raising children as useful citizens to society were analyzed in the writer's works. The author of the article studied in detail the ideas of justice, mercy, hard work, and humanism, which constitute the leading line in the creativity of S.S.Akhundov's children's literature. It was brought to the attention that the writer's series "Frightening tales" was selected for its educational impact, taking into account the subtleties of child psychology. The author of valuable examples of Azerbaijani prose, the author of the socio-economic and cultural problems of the time, presented artistically and in terms of ideological content, in accordance with the worldview of children, was comprehensively commented on. It is scientifically substantiated that the synthesis of national-moral values and educational traditions clearly manifests itself in his creative work, aimed at developing the spiritual world, life and ability of children to love humanity. It is once again confirmed that the works of S.S.Akhundov are considered a valuable heritage not only from an artistic-aesthetic point of view, but also from a pedagogical and psychological aspect. The importance and novelty of the topic of this research work, which examines the problematics of the writer's creative work, reflecting his original activity in the field of children's literature, is brought to mind.

Keywords: *fiction, aesthetic thought, pedagogical worldview, ethical principle, humanism*

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Əli Əliyev *tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.*